

تاریخ جامع ایران،

به یاد دارم حدود سه دهه پیش، روزی در حضور آقایان دکتر خیراندیش و دکتر زرگری‌نژاد، سخن از نگارش تاریخ ایران مطرح بود. آن ایام، کار ترجمه تاریخ ایران کمبریج پایان نیافته و تنها یکی دو مجلد از آن به بازار آمده بود. از نامبردگان پرسیدم: «چرا اساتید ذی‌صلاح جمع نمی‌شوند و یک دوره تاریخ کامل ایران را نمی‌نویسند تا به یک نیاز جدی پاسخ گویند؟». پاسخ و در واقع عکس‌العمل آن دو، خنده تلخی بود که تحویلیم دادند!

از آن زمان تا امروز کتاب‌های فراوانی درباره دوره‌های تاریخی ایران تألیف یا ترجمه شد، اما این نیاز همچنان بی‌پاسخ مانده بود. تاریخ ایران کمبریج که با فاصله چند دهه از چاپ اصلی آن، ترجمه و عرضه شد گرچه مکرر تجدید چاپ شده است، اما مشکلاتی دارد که بخشی ناشی از محتوا و بخشی مربوط به ترجمه آن است.

ناگفته نماند، اصولاً اینکه «تاریخ ایران کمبریج» در جایی خارج از این مرز و بوم طراحی و تألیف بشود، مایه تأسف ماست که خود قادر به سازماندهی و ارائه چنین پژوهشی نبوده‌ایم و تنها به این دل خوش کرده‌ایم که برخی از اساتید ایرانی در نگارش آن مشارکت داشته‌اند!

در مورد «تاریخ کامل ایران» مرحوم پیرنیا و عباس اقبال هم، گرچه خدمت بزرگی کردند و از زمان انتشار تاکنون بسیار مورد استفاده قرار گرفته (و رونویسی شده!) است، اما به هر حال با گذشت چندین دهه و انتشار پژوهش‌های ریز و درشت در حوزه باستان‌شناسی و تاریخ ایران دچار کاستی‌هایی است. چنین بود تا اینکه در خرداد ماه امسال، خبر رونمایی از «تاریخ جامع ایران» در رسانه‌ها منعکس شد. که می‌داند روزی که در مراسم رونمایی حضور یافتم چه حالی داشتم؟! چه سروری در دل داشتم و چه احساس رضایتی! می‌پرسید از چه بابت؟ آیا از این بابت که این مجموعه پاسخ به آن نیاز بود که سه دهه پیش آرزو کرده بودم و حالا عملی شده و از این پس مورد استفاده همگان قرار خواهد گرفت؟ نه! لاف این همه ماجرا نیست. بلکه از این حیث که چنین اقدامی نشان از یک چیز دارد و آن رشد شخصیت ایرانی و عزت ملی است. در واقع عرضه چنین مجموعه‌ای این معنا را دارد که ما جرئت و جسارت یافته‌ایم و در عرضه اندیشه به استقلالی رسیده‌ایم! درست است که در تهیه تاریخ جامع ایران مورخانی بیگانه نیز، هم از غرب و شرق عالم، مشارکت داشته‌اند اما این با مورد تاریخ ایران کمبریج فرق دارد. اینجا ما برنامه‌ریز و کارفرما بوده‌ایم، و این نکته‌ای است که اهمیت بسیار دارد. از این روست که می‌گویم اقدام دست‌اندرکاران این مجموعه عظیم بویژه سید محمد کاظم موسوی بجنوردی بنیانگذار مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی و سرویراستار این مجموعه را باید ستود؛ مردی که با سوابق مبارزاتی و خوشنامی خود می‌توانست وکیل و وزیر شود... اما طی این سال‌ها به دور از هیاهو به کار فرهنگی پرداخت و الحق کارهایی کرده است کارستان!

ای کاش در سایر عرصه‌ها هم، چنین می‌بودیم! به یاد دارم روزی که همراه همکاران به بازدید دارالفنون رفته بودیم، حین بازدید، یکی از مدیران نظرم را درباره آنجا جویا شد. گفتم: «ما نظامیه‌ها، رصدخانه‌ها، مدارس و مراکز زیادی داشته‌ایم اما افسوس که استمرار نداشته‌ایم».

در این میان مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی از معدود نهادهایی است که استمرار داشته و محصولات ارزنده‌ای فراهم کرده است. امید است تاریخ جامع ایران رها نشود؛ هر چند سال یک‌بار مورد بازنگری و اصلاح قرار گیرد؛ تهیه نسخه الکترونیکی آن، با امکانات جست‌وجو در دستور کار قرار گیرد، خلاصه یک جلدی آن تهیه گردد و...

سخن آخر اینکه معتقدم در بلندمدت، یک تاریخ جامع دیگر می‌بایست در دستور کار نهادهای ذی‌ربط قرار گیرد. تاریخی که با عنایت به تاریخ‌های محلی نگاشته شود (که طی این سال‌ها فراوان تهیه شده) و نیز اسناد و مقالاتی که می‌بایست جدی‌تر مورد عنایت قرار گیرند، تاریخ فلسفه در ایران، تاریخ اندیشه‌های سیاسی در جهان (که تاکنون بر اساس اندیشه اروپامحوری نگاشته شده) و تاریخ علم.

شناسی از عزت ملی

در پایان نقل فهرست مجلدات تاریخ جامع ایران خالی از فایده نیست.

عجله اول: سابقه انسان کهن در فلات ایران و تمدن‌های پیش از آریایی‌ها؛ ورود آریایی‌ها به ایران، عصر مادها و قسمتی از تاریخ سیاسی هخامنشیان.

عجله دوم: دنباله تاریخ هخامنشیان به روزگار سلوکیان، دولت‌های پراکنده یا ملوک الطوایف، عصر ساسانیان، و سرانجام تاریخ اساطیری ایران در همین جلد مورد بررسی قرار گرفته است.

عجله سوم: تاریخ اقتصادی و اجتماعی ایران از آغاز تا پایان دوره ساسانی؛ تشکیلات اداری و نظامی در ایران؛ و سرانجام باستان‌شناسی و هنر ایران در دوره‌های فرمانروایی مادها و هخامنشیان.

عجله چهارم: تحقیق در هنر و معماری ایران پیش از اسلام؛ ادیان و آموزش و پرورش در ایران.

عجله پنجم: تحقیق در زبان و ادبیات ایران، تاریخ‌نگاری، جغرافیای‌نویسی، فلسفه و دانش‌های دیگر.

عجله ششم: تاریخ ایران از فتح اسلامی تا ظهور دولت‌های نیمه‌مستقل و مستقل؛ مباحثی چون فتوح ایران و آخرین روزهای دولت ساسانی؛ ایران در عصر حکومت قومی عرب، ایرانیان و ظهور دولت عباسی؛ وزارت و دیوانسالاری ایرانی و قسمتی از حکومت‌های شرقی و غربی ایران عصر اسلامی.

عجله هفتم: تاریخ دولت‌های ایرانی در خراسان، شمال ایران، ایران مرکزی و غربی و جنوبی از طاهریان تا کاکوئیان و تاریخ تشکیلات اداری و سیاسی آن‌ها.

عجله هشتم: دنباله آل بویه، غزنویان و ایران در عصر سلجوقیان و برخی سلسله‌های کوچک‌تر در غرب ایران، مانند بنی سکمان در ارمنستان و ملوک قراباغ.

عجله نهم: تاریخ ایران از اتابکان تا قسمتی از ایلخانان؛ در این بخش دوره سلسله‌های موسوم به اتابکان، از اتابکان آذربایجان تا اینجوئیان؛ زمینه‌های هجوم مغول؛ جانشینان چنگیز، برپایی دولت ایلخانان، مورد بحث قرار می‌گیرد و سازمان‌های سیاسی - اداری این ادوار مطالعه می‌شود.

عجله دهم: دنباله ایلخانان تا ظهور صفویان؛ علاوه بر دوره دوم ایلخانان به عصر ترکمانان و دوره مهم تیموریان و قسمتی از صفویان.

عجله یازدهم: دنباله عصر صفویان، ادوار حکومت افشاریان و زندیان.

عجله دوازدهم: به عصر قاجار، تحولات مذهبی، روابط خارجی ایران با عثمانی و دول قدرتمند اروپایی، زمینه‌های قیام و انقلاب مشروطه، نقش‌های طبقات اجتماعی در تحولات سیاسی و اجتماعی، ورود تمدن جدید به ایران و مسائل دیگر نیز پرداخته می‌شود. در پیوست‌های همین مجلد درباره خانات آسیای مرکزی، خانات گنجه و شکی و قراباغ، هرمز و خلیج فارس مطالعه شده است.

عجله سیزدهم و چهاردهم: تاریخ علم و ادب؛ حاوی مباحثی چون نقش ایرانیان در نقل و ترجمه آثار علمی به زبان عربی، عصر تصنیف آثار علمی، دانش‌های فلسفی و کلامی در ایران و میان ایرانیان، نجوم و ریاضیات، علوم طبیعی و پزشکی، بیمارستان‌ها، دانش‌های دینی و مذاهب فقهی، تصوف و فرق صوفیه، تاریخ‌نگاری و چند مبحث دیگر.

عجله پانزدهم تا هفدهم: شامل تاریخ زبان و ادبیات فارسی از آغاز عصر اسلامی تا پایان عصر قاجار است. در این مجلد ادبیات فارسی در قلمرو فرهنگی ایران، بر حسب ادوار ادبی مورد بحث قرار می‌گیرد. دوره بازگشت ادبی، ادبیات مشروطه، ادبیات عامه، روزنامه و روزنامه‌نگاری، ادبیات اقوام ایرانی، تاریخ آموزش و پرورش از جمله دیگر ابواب این مجلدات است.

عجله هجدهم و نوزدهم: مخصوص تاریخ هنر و معماری ایران شامل هنرهای دستی و تزئینی و نمایشی و آئینی، موسیقی و معماری است.

عجله بیستم: به مباحث تاریخ اجتماعی، نظام حقوقی در ایران، ادیان و مذاهب در ایران، طبقات اجتماعی و حیات عامه اختصاص یافته است.